

ЛІНГВІСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Основною складовою гуманізації процесу освіти, є “забезпечення особистісної значущості... засвоєння знань. Це досягається передусім шляхом формування знань як інструменту, необхідного кожному для освоєння та перетворення дійсності...” [5; 7]. Питання формування лінгвістичної компетентності студентів педагогічних ВНЗ, майбутніх фахівців початкової школи, невід’ємно пов’язане з підвищенням ролі мовного фактору на сучасному етапі розвитку суспільства в цілому та освіти, зокрема. Вирішити його неможливо без постійного удосконалення викладання мовних дисциплін на всіх етапах навчання, починаючи вже з початкової школи. Граматичний цикл є, по суті, невичерпним джерелом для розвитку мовного чуття студента, а мовне чуття, на наш погляд, – одна зі складових частин лінгвістичної компетентності. Сучасний етап розвитку синтаксису, зокрема, його структурно-семантичний напрямок, створює позитивні умови формування особливого комунікативного поля для діяльності майбутнього учителя початкової школи. Структурно-семантичний підхід передбачає розгляд усіх структурних ланок зв’язного мовлення у нерозривній єдності їхньої семантичної ролі та техніки граматичного оформлення. Звідси і актуальність нашого дослідження.

Як відомо, чуття мови – це інтуїтивна здібність пам’ятати норму мовлення. Чуття мови з’являється у дитини від народження. До 14 років у неї формується свій,

виключно індивідуальний стиль мовлення. І що більше розвинені інтелектуальний рівень, мова, мовлення, то якісніший цей стиль. На превеликий жаль, зараз рідко доводиться спостерігати виразне граматично оформлене мовлення, яке було б зразковим. Саме тому слід постійно тренувати студентів, майбутніх професіоналів, використовуючи методичні засоби, які сприяють виробленню у них чуття мови. Володіння мовою, за нашим переконанням, передбачає розвиток навичок використання мови для мислення та спілкування. “Мисленню можна навчити”, – стверджує Дж. Лолер, – і додає, що “...інтелектуальний розвиток – не фатальний процес, в якому основні асимілятивні здібності більш менш закріплюються приблизно до 6-7-річного віку. Прогрес педагогіки може все більше сприяти розвитку основних інтелектуальних здібностей кожної людини” [4; 109]. Погоджуючись з автором цих слів, вважаємо, що, виховуючи у дитини чуття мови, можна безпосередньо впливати на її мислення та інтелект. Школа перш за все повинна вчити мислити. Ця вимога має стати основною для шкільної освіти, навчальних програм, практичного навчання, адже у тісному зв'язку з мисленням розвиваються усі пізнавальні процеси. Саме тому *метою* нашого дослідження є наукове обґрунтування та практичне втілення педагогічної технології формування професійної – лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у педагогічних ВНЗ.

У вищій школі цей процес повинен бути поглибленим та зосередженим на концентрації вже існуючих складових та їхнього розвитку для підвищення рівня комунікативної культури майбутнього педагога. Для того щоб навчити мислити дитину, вихователь повинен насамперед привчити мислити себе, оскільки “вчитель повинен у самій граматиці, у читанні басен, у розборі речень – навчати дітей мисленню; тоді він збереже самостійність свого викладання [1; 44]. Зайве казати, що система наукових знань, яку має кожен з нас, не завжди збігається з сумою життєвих уявлень. Майбутній фахівець обов'язково повинен мати таку форму пізнання, яка дозволяла б йому виходити за межі звичайних життєвих уявлень. Саме у цьому, на нашу думку, і полягає процес мислення, і лінгвістична компетентність у цьому процесі посідає не останнє місце. Той, хто мислить, завжди керується не тільки вже відомими загальними поглядами на будь-яку ситуацію, а обов'язково шукає чогось нового для вирішення її, залучаючи свої власні спостереження, систематизуючи висновки. Вочевидь, що у процесі мислення переорієнтовуються знання, відбувається збагачення, примноження новим.

Однак процес мислення безпосередньо пов'язаний з процесом мовлення. Тому і особливо важливо розвинути мову та мовлення студента настільки, щоб він не тільки оперував зовнішнім (усним) мовленням, а й був здатний самостійно розкрити і своє внутрішнє мовлення – вміння письмово викласти свої думки. Саме сума вже існуючих знань дозволяє студентові при вивченні окремих предметів побачити свої прорахунки та недоліки. Так, зокрема, синтаксис є так званим “лакмусовим

папірцем”, за допомогою якого відразу можна виявити рівень фахової мовної підготовленості студента. Адже той, хто не вміє викласти свої думки, донести їх до оточуючих, не здатний довести думку до логічного завершення, розвинути її та граматично правильно зреагувати на неї. Невміння студентів граматично правильно побудувати фразу, відповідно синтаксично інтонувати її свідчить лише про негативний результат знань, який склався від недостатнього теоретичного вивчення окремих тем синтаксису, а також про відсутність умінь та навичок від його практичного застосування. У цьому разі порушується досягнення основної мети навчання мови у початкових класах – розвитку мовлення, оскільки саме з початкової школи “...дитина починає вивчати рідну мову, пізнає її закони, її “алгебру”, засвоює, як потрібно розмовляти та як належить писати” [6; 167]. Отже, і вивчення мови у ВНЗ має бути відповідним чином підпорядковано цій меті.

Ми поділяємо думки багатьох дослідників-практиків і наголошуємо на переважному вивченні мови у комунікативному та функціональному аспектах. Мова, формуючи людину, є знаряддям розвитку суспільства, виконує пізнавальну, комунікативну й художньо-образну функції, є природним резервуаром інформації про світ, про свій народ, розширювачем знань. Слід згадати також, що кожен із нас засвоює життя, створюючи певний досвід за допомогою багатьох видів мислення. Найважливіші з них – емпіричне та теоретичне мислення. Практичні вміння та навички використання теоретичних наукових знань у житті та професійній діяльності – основа, що характеризує рівень особистості взагалі, а вчителя – особливо. Кожен досягає певної висоти, володіючи саме теоретичним мисленням. Тому виховання та розвиток теоретичного мислення є пріоритетом сучасної освіти в цілому та мовної освіти, зокрема. Це безпосередньо відноситься до студента, майбутнього вчителя, який свідомо покликаний суспільством для того щоб навчати учнів всього того, що він знатиме сам. Оскільки основи теоретичного мислення закладаються вже з початкової школи, варто визнати, що елементарні знання з фонетики, морфології та синтаксису сприяють оволодінню читанням та письмом.

Особливо прикро констатувати досить низький рівень теоретичного, зокрема, синтаксичного мислення сучасного студента педагогічного ВНЗ. Відповідні основи цього виду мислення, на жаль, не були закладені спочатку у початковій, а потім – і у середній школі. Тому викладачеві вищої школи на заняттях з циклу лінгвістичних дисциплін слід використовувати різні інноваційні засоби для розвитку теоретичного мислення студентів. Недостатньо, як ми вважаємо, це питання висвітлене і в методичній літературі, не завжди вдало визначені напрямки й практичної роботи. Проте слід зазначити, що теоретичне мислення вкрай необхідне сучасному вчителю, і не тільки у початковій школі. Саме школа є однією з тих сфер життя, де має бути зосереджено інтелектуальний потенціал суспільства.

Процес навчання покликаний розвивати інтелектуальну, вольову, емоційну сфери особистості, які у своїй сукупності дозволяють неперервно удосконалювати

культуру особистості, активізують спілкування її з членами суспільства, природою, через що зараз школа чекає на такого високопрофесійного, компетентного фахівця, рівень мислення, інтелекту, мовної та загальної культури якого здатний впливати на вирішення основного завдання – формування та постійне підвищення рівня теоретичних знань, відповідних практичних умінь і навичок учня, згодом – студента. Таким чином, перед нами, дослідниками даної проблеми, постає відповідне *завдання* розробити таку методику вивчення синтаксису майбутніми вчителями початкової школи, яка дозволить створити відповідні *моделі та форми* теоретичних знань, а також змістовно наповнити їх відповідним практичним досвідом.

За свідченням російської вченої В. Бабайцевої, синтаксис дозволяє по-новому, з функціональної точки зору, оцінити всі засоби мови та мовлення, що були вивчені раніше. Ми, погоджуючись з автором, відзначаємо виняткову важливість впливу вивчення синтаксису на розвиток мовлення та мислення, посилення інтересу до мови та мовлення взагалі, адже ще видатний психолог Л.Виготський довів існування залежності формування мислення від характеру навчання. Наші спостереження свідчать, що, змінюючи зміст і методи навчання, можливо активно впливати на рівень розумової діяльності студентів, майбутніх фахівців початкової школи, які, в свою чергу, потім позитивно впливатимуть на розумовий потенціал своїх вихованців. Це сприятиме підвищенню інтересу до предмета вивчення, дозволить створити відповідні умови для поглиблення вже існуючих теоретичних знань. Розгляд основних тем теоретичного вивчення синтаксису сприятиме розширенню лінгвістичного світогляду вчителя, що не зможе не позначитися позитивно на його практичній роботі. На наш погляд, це суттєво вплине на формування лінгвістичної компетентності майбутнього педагога початкової школи.

Вважаємо за необхідне наголосити, що процес постійного стимулювання та підтримування особистої зацікавленості на шляху пошуку нових знань дозволить активно впливати на їхню якість, що неодмінно сприятиме розвитку інтелекту студента. Без цього неможливо виховати вчителя. Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності, – наголошував видатний педагог В. Сухомлинський. З огляду на це твердження, слід зазначити, що треба постійно вчити студента “слухати”, “бачити” мову, тобто відчувати її. Тільки за такої умови позитивно зміниться його ставлення до процесу вивчення мови.

Знання – це відповідна система, “ланцюжками” якої є: а) процес формування будови мислення, б) процес структурування змісту матеріалу, що вивчається, в) процес диференціації знань, г) процес аналізу структурних складових об'єкта вивчення. Послідовне об'єднання всіх визначених складових приведе до формування відповідної моделі знань. Якщо ж хоча б один із “ланцюжків” системи випадає або ж неякісно відпрацьований, це неодмінно призведе до порушення всієї системи. Цього слід уникати. Саме знання фактичного матеріалу, за нашим переконанням, є основою

формування лінгвістичної компетентності майбутнього спеціаліста.

Вивчення синтаксису у ВНЗ спирається на вже створені відповідні рівні знань студентів: це межі ґрунтового практичного засвоєння теоретичного матеріалу, демонстрація глибини зв'язного мовлення, додамо, – і обсяг послідовного мислення. Слід визнати, що без певної мовної підготовки та знань фонетики, лексики, вчителя залежить реалізація виховних можливостей кожного навчального предмета. Додамо, що викладач вищої школи, який працює над навчанням та вихованням майбутнього фахівця початкової школи, повинен неодмінно залучати все можливе (і навіть неможливе) для того щоб дійсно дати йому знання, оскільки знання повинні стати переконанням, органічною ознакою індивідуальності.

Вивчення синтаксису у ВНЗ, без сумніву, повинно ґрунтуватися на пізнавальній, комунікативній та естетичній функціях мови, оскільки він виступає акумулятором вже існуючих знань студента, базою для подальшого їхнього вдосконалення. Неможливо не зазначити також, що вивчення синтаксису східнослов'янських мов, зокрема, української та російської, у деяких регіонах України, наприклад, на Чернігівщині відбувається в умовах активного білінгвізму. На думку мовознавців М. Брицина, М. Жовтобрюха та А.Майборода, вчитель може прищепити учням міцні знання та практичні навички лише тоді, коли він глибоко розуміє спільне й відмінне в українській та російській мовах. Цю точку зору поділяють інші дослідники, які впевнені в тому, що систематичне мовне виховання починається у школі з молодших класів, і наполягають, зокрема, на систематичній, а не епізодичній роботі зіставлення при вивченні мовних явищ. Так, О. Хомчак вважає, що послідовне зіставлення мовних явищ сприяє попередженню інтерференції й поглибленню знань студентів, забезпечує інтерлінгвістичний аспект мовного виховання [10; 86], Н. Тишківська підкреслює, що національний синтаксис – це історія світобачення народу у найзагальніших його структурних проявах, це сформована поколіннями картина пізнання дійсності людиною і суспільством [10; 66]. Ми, цілком поділяючи погляди вищезазначених авторів, впевнені, що двомовність, вільне володіння українською, російською мовами сприяє розвитку чуття мови та мовлення, збагачує лексичний запас студентів, що неодмінно впливає на рівень інтелекту майбутнього педагога та вихователя, створює позитивні умови для формування лінгвістичної компетентності.

Синтаксису, безумовно, належить центральне місце у граматичній системі мови. За визначенням “Русской грамматики” (1982), до сфери синтаксису належать такі мовні одиниці, що безпосередньо використовуються при спілкуванні людей та безпосередньо співвідносять повідомлення з реальною дійсністю, враховуючи зовнішню та внутрішню, інтелектуальну та емоційну сфери життя. Якщо морфологія вивчає окремі форми слова, їхнє функціонування як частин мови, то у синтаксисі розглядаються “типи сполучень слів для висловлення наших думок, що і становить його предмет” [В.Богородицький; 2]. Г.Золотова зазначає конструктивну роль

синтаксичної одиниці у будові комунікативної одиниці. Цілком зрозуміло, що синтаксис є основною лінгвістичною дисципліною, котра входить як навчальний предмет до курсів викладання української та російської мов на факультеті початкового навчання у вищій школі. Вивчення синтаксису, зокрема, передбачає розгляд тем у синхронному плані, але з елементами діахронії, коли йдеться про історію питання, історію синтаксичного вчення тощо. Зрозуміло, що систематичний курс синтаксису слід починати з повторення тих спільних та основних правил, відомостей, які були одержані студентами на попередніх етапах навчання, адже вивчення синтаксису у середній школі, в основному, полягало у засвоєнні певного обсягу елементарних знань у галузі будови словосполучень, простого та складного речень, а також у тому, щоб озброїти учнів навичками та вміннями у сфері правопису, пунктуації. Курс синтаксису у викладанні на факультеті початкового навчання спрямований на поглиблене вивчення його як лінгводидактичної наукової дисципліни, що *розвивається*. Це передбачає закріплення, вдосконалення практичних та теоретичних знань, вмінь та навичок, які повинні спиратися на останні досягнення науки та інноваційні методики викладачів. Ми переконані, що програми курсу синтаксису повинні пропонувати виклад навчального матеріалу не у вигляді усталених догм, а як таку наукову дисципліну, що постійно поповнюється новими положеннями, враховуючи нестандартні дослідження та різні погляди, оскільки “гуманізований освітній процес несумісний з нав'язуванням учням “єдино правильних” точок зору, патентованих незаперечних істин і догм” [13: 8].

Враховуючи думки дослідників, вважаємо: вивчення функціонування синтаксичних конструкцій у творах поетів та прозаїків, розгляд цього питання у порівняльному аспекті дозволить нам розробити цікаву авторську методику, безпосередньо орієнтовану на особистість і пов'язану з розвитком творчих здібностей окремого студента, що, на наше переконання, оптимально впливатиме на формування лінгвістичної компетентності майбутнього педагога.

Як доводить І. Бацій, художнє слово – це справді велике диво. За його допомогою не лише описується життя, а й твориться це життя у своїй безкінечній розмаїтості, тому “на читання творців художньої літератури ми дивимось не як на звичайне їхнє сприйняття та розуміння, а як на джерело думок, почуттів, переживань” [2; 155].

Основні розділи граматики, зокрема синтаксис, на наш погляд, безпосередньо впливають на розвиток розумової діяльності особистості, вчителя – особливо. Комунікативний аспект вивчення речення дозволяє: а) аналізувати структурні та семантичні ознаки комунікативних синтаксичних одиниць більш глибоко; б) встановити засоби виділення комунікативного центру висловлення; в) оцінити семантичну значущість членів речення; г) однозначно кваліфікувати склад головних членів при неморфологізованих членах речення; д) відкрити нові перспективи вивчення синтаксичних одиниць [В.Бабайцева]. Таким чином, уміння побудувати

речення – це вміння довести до оточуючих “взаємодію” граматичних понять і категорій, оскільки граматичні категорії надають можливості розвинути основним категоріям думки.

“Грамматика мови... є логікою”, – вважав К.Ушинський. А, за свідченням О.Потебні, рівень предикативності у мові завжди пов'язаний з еволюцією свідомості. З огляду на це, варто визнати, що рівень граматичних умінь та навичок відповідно свідчить про певний розвиток інтелекту, мови, мовлення особистості. Не викликає сумнівів, що рівень інтелекту студента, майбутнього педагога початкової школи, є відповідним рівнем його особистого спілкування, навіть певною стратегією спілкування, адже оцінка особистості залежить від того, як людина виявляє себе у мовленні, оскільки високі показники мовлення людини залежать певною мірою, від її вміння говорити відповідно до вимог, які висуваються до слова, що звучить. О.Пешковський зазначав: “Як часто вчителюв достатньо прочитати з кафедри нескладний вираз учня, щоби автор жажнувся власному виразу... Що більше учень буде читати себе вголос, то краще він усвідомлюватиме стилістичну природу мови, то краще він писатиме. Воз'єднання писемної верхівки мовного дерева з його живим корінням завжди животворить, а відсікання завжди мертвить”. Саме володіючи або не володіючи мовою, особистість оперує своїм розумом і виявляє рівень його розвиненості або ж – нерозвиненості. Суттєвим, на наш погляд, є те, що кожна складова свідомості – споглядання, судження, висновок – співвідносна з відповідною граматичною дією, бо грамматика завжди виражає логіку мислення. Вважаємо, що мовна стратегія спілкування майбутнього вчителя, вже починаючи саме з початкових класів, повинна бути спрямована на “кооперативний стиль” (Г. Вольфовська) спілкування та поведінки. Ми впевнені, що це дозволить виробити стиль комунікативної моделі стосунків у різних мовних ситуаціях, створить умови для формування комунікативної компетентності, невід'ємною частиною якої є компетентність лінгвістична. До структури поняття комунікативної компетентності входять здатність до участі в комунікативних ситуаціях, ситуативна адаптивність, вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки, усвідомлення своїх перцептивних умінь. Дійсно, неможливо не віднести ці складники і до структури особистості вчителя. Вважаємо за необхідне наголосити: що вище рівень поєднання таких рис в особистості педагога, то вище рівень його професійної майстерності, орієнтація у суспільстві, якісні характеристики досвіду, культури, інтелекту тощо.

Як вважає І. Зимня, комунікативні (інтерактивні) якості вчителя, що обумовлюються його індивідуально-особистісними особливостями, відображають своєрідність партнерів педагогічного спілкування, дошкільників та молодших школярів, а тому студент, майбутній педагог, повинен розвивати свої організаторські, комунікативні здібності з тим, аби вміти керувати процесом засвоєння знань учнем, включаючи його до активних форм навчальної взаємодії, що

стимулює пізнавальну активність її учасників. Розвиток таких професійних умінь передбачає не тільки глибокі психолого-педагогічні знання, але й постійний систематичний професійний тренінг студентів. Постійно впроваджуючи такий підхід при викладанні синтаксичного циклу у педагогічних навчальних закладах, можна закласти основи для пошуку оптимальних форм і методів мовної роботи зі студентами, майбутніми педагогами, які потім вдало використовуватимуть вже набутий ними лінгвістичний та комунікативний досвід у спілкуванні зі своїми учнями.

Теоретичне та експериментальне вивчення проблеми дозволяє окреслити такі висновки:

Оптимального результату навчання та виховання мовної особистості майбутнього вчителя початкової школи можна досягти, використовуючи інноваційні технології, індивідуальні авторські методики, нестандартні, нетрадиційні методи теоретичної та практичної роботи, що сприяє активізації та розвитку розумової діяльності студентів та впливає на процес міцного засвоєння знань як складової формування лінгвістичної компетентності.

Такий розділ граматики, як синтаксис, є особливим засобом впливу на формування лінгвістичної компетентності студентів педагогічного ВНЗ, оскільки використання синтаксичного матеріалу: а) ґрунтується на його пізнавальній, комунікативній та естетичній функціях; б) передбачає здійснення міжпредметних зв'язків, інтегруючи предметне навчання; в) програмує студентів на виявлення відповідної інтелектуальної ініціативи та творчості; г) активізує процес мислення та мовлення; д) дозволяє побачити творче обличчя майстра слова.

Художній текст розвиває художнє мислення, художнє мовлення, емоційність, творчу фантазію, уяву, є животворним джерелом естетичного виховання. Використання вмінь та навичок його синтаксичного аналізу синтезує теоретичні знання, сприяє розвитку наукового мислення та пізнання майбутнього спеціаліста початкової школи, формує лінгвістичну компетентність. Наші дослідження вочевидь довели, що аналіз синтаксису мови та художнього літературного мовлення літературного твору є водночас аналізом усієї системи даної мови.

Таким чином, складний процес формування лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у вищому педагогічному навчальному закладі є процесом формування засобами мови індивідуального та колективного менталітету особистостей свідомих членів суспільства.

Л і т е р а т у р а :

1. Буслев Ф.И. Преподавание отечественного языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. "Рус. яз. и лит." – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
2. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1990. – 424 с.
3. Корсак К. Вимірювання ефективності освіти – нерозв'язана проблема // Шлях освіти. – 1998. – № 4. – С. 16-19.
4. Лолер Дж. Коэффициент интеллекта, наследственности и расизм. – М.: Прогресс, 1982. – 253 с.

5. Мальований Ю. Педагогічні проблеми гуманізації змісту шкільної освіти // Шлях освіти. – 1998. – № 4. – С. 5-8.
6. Мир детства: Младший школьник / Под ред. А.Г.Хрипковой. Отв. ред. В.В.Давыдов. – М.: Педагогика, 1981. – 400 с.
7. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
8. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – К.: Наукова думка, 1989. – 110 с.
9. Ушинський К.Д. Передмова до першого видання “Дитячого світу” // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т. 2 / Редкол.: В.М.Столетов та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 203-216.
10. Толстой Л.Н. О народном образовании // Собрание сочинений. В 22-х томах. Т. 16. Публицистические произведения. 1855-1886 / Коммент. Л.Д.Опульской. – М.: Худ.лит., 1983. – С. 7-28.
11. Щербань П.М. Педагогіка почуттів. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
12. Язык образования и образование языка // Материалы международной научной конференции (Великий Новгород, 11-13 июня 2000 года). – Великий Новгород: НовГУ, 2000. – 382 с.

Аннотация

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы лингвистической компетентности будущих специалистов начальной школы. Теоретически обоснованы педагогические условия формирования лингвистической компетентности учителей в учебно-воспитательном процессе педагогического вуза.